

AHTERİ'NİN İSLAM MEZHEPLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Rifat TÜRKEL*

Öz

Ahteri Mustafa Muslihiddin XVI. yüzyıl âlimlerindedir. Lügat, fıkıh ve tarih alanlarında çalışmalar yapmış olan Ahteri'nin eserleri İslam mezhepleri ile ilgili bilgileri de içermektedir. Eserleri incelendiğinde özellikle Râfizilik hakkında diğer mezheplere oranla daha fazla bilgi verildiği, Şii mezheplerden daha çok bahsedildiği görülür. Hatta muhtevasına bakıldığında dönemin mezhep anlayışının Târih-i Ahteri isimli eserinin yazımında etkili olduğu söylenebilir. Çünkü bu eserinde Ehl-i beyt'e bir bütünün parçası olarak bakmış, bu konuya fazlasıyla yer vermiş, yeri geldikçe Râfiziler'den bahsetmiştir. Onun fikri arka planının oluşumunda yaşadığı sosyal, dinî, ekonomik çevrenin etkisi söz konusudur. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı genelindeki din ve mezhep anlayışının Ahteri'de de bulunduğu görülür. Bu sebeple bu çalışmada İslam Mezhepleri Tarihi açısından Ahteri'nin ve dönemin mezhep anlayışının tanıtılmasını, Devlet'in bu anlayışa karşı tavrını açıklamayı hedefledik. Bunu gerçekleştirmek için Ahteri'nin yazma eserlerini inceleyip, gerektiğinde nüshalar arası karşılaştırmalar yaptık. Ayrıca yeri geldiğinde klasik dönem mezhepler tarihi kaynakları çerçevesinde değerlendirmelerde bulunduk. **Anahtar Kelimeler:** Ahteri, Kütahya Haliliye Medresesi, Câmi'u'l-Mesâil, Târih-i Ahteri, Ahteri Kebir, Râfizilik, Ehl-i Beyt

Abstract

Reviewing Ahteri, in accordance with his Works about Islamic Sects

Ahteri Mustafa Muslihiddin is one of the XVI. Century scholars. Works of Ahteri who had worked on lexicon, Islamic law and history, also include knowledges about Islamic sects. Observing his works, it's seen that more informations were given especially about Rafizis and mentioned about sects of Shia comparing to others. Even it can be said that the sectarian ideology of those days was effective on writing the book named Târih-i Ahteri when we review what it includes. Because he featured to Ahl el-Bayt a lot as a part of whole and mentioned to Rafizis in place in this book. His social, religious and economic conditions was effective to his ideal background. As a result of this, the general Ottoman ideal of religion and sect is seen in Ahteri as well. That's why in this work we aimed to explain producing the Ahteri's and his period's sectarian ideal and how was government's manner towards to it in condition of Islamic Sects History. In order to do this, we reviewed Ahteri's manuscripts and made some comparisons between copies when its necessary. Besides we have made evaluations in accordance with sources of classic period of history of sects in place.

Keywords: Ahteri, Kütahya Madrasah of Haliliye, Câmi'u'l-Mesâil, Târih-i Ahteri, Ahteri Kebir, Râfizis, Ahl el-Bayt

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, e-posta:rifatturkel@gmail.com

I. Giriş

Karahisar'da dünyaya gelen *Ahterî Kebir* sözlüğünün yazarı Ahterî Mustafa Muslihiddin Karahisârî'nin doğum tarihi ile ilgili kesin bilgi mevcut olmamakla birlikte kimi kaynaklarda miladi 1496 yılında doğduğu ifade edilir.¹ Ailesi hakkında da çok fazla bilgi bulunmayan Ahterî'nin babası meşhur hattatlardan Şemsettin Ahmet Çelebi'dir.² Mustafa Muslihiddin, Ahterî mahlasını kullanmış, bu mahlasla meşhur olmuştur.³ (Afyon) Karahisar'da ilimlerin başlan-

¹ Sadettin Aygen, bazı ansiklopedi ve yazılarda verilen hicri 906 yılını gösteren 1496 yılının kendisi tarafından da kabul edildiğini belirterek Ahterî'nin Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşamasının kendisini bu kanaate sevk ettiğini belirtir. Mehmet Sadettin Aygen, *Afyonkarahisarlı Alim ve Lügâtçi Muslihiddin Mustafa Bin Şemsettin Karahisari Ahterî*, Türkeli Matbaası, Afyon 1981, s. 8; "Afyonkarahisarlı Bilim Adamı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisari ve Eserleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000)*, (haz. Mehmet Sarlık), Afyon 2000, s. 466.

² Uzunçarşılı, Ahterî'nin babası Karahisarlı Şemsettin Ahmet Çelebi'nin hattatlar arasında "Karahisari" olarak meşhur olduğunu belirtir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 218; Sadettin Aygen Ahterî'nin babasının meşhur hattatlardan Ahmet Karahisari olduğuna dair iddianın hatalı olduğunu söyleyerek Ahmet Karahisari'nin hiç evlenmediği bilindiğine göre Ahterî'nin babasıyla bu kişinin aynı kişi olmasının mümkün olmadığını ifade eder. Aygen, Mustafa Bin Şemsettin Karahisari Ahterî, s. 8.

³ Mustafa Muslihiddin'in "Ahterî" mahlasını kullanmasıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şekâik Zeylinde Belde-i Karahisar sahibden peyda ve zâviye-i kal'a-i mezbureden (adı geçen kalenin köşesinden) mânend-i nur-ı süveydâ hüveyda olup (kara nur gibi görünüp), "en-Nûru fi's-Suveydâ" (Siyahta nur vardır.) mazmûnunu izhar (nüktelerini göstererek) ve Ahterî mahlasını meşale-i envar-ı iştihar eylemişti. "Ahterî mahlasını şöhret meşalesinin nurları olarak ortaya koydu." İfadeleriyle mahlasın verilmesi anlatılmaktadır. Nev'izâde Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, Matbaa-i Âmire, 1269, I, 20; Şekâik zeylindeki bu ifadelerden bedeni açıdan pek olumlu bir görünüme sahip olmadığının anlaşıldığı ifade edilmektedir. Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir* [Ahterî *Kebir*], (haz. H. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 15; Diğer taraftan "Ahter" in Farsça yıldız anlamına geldiğini, Ahterî'nin ise yıldız mensubiyeti ifade ettiğini belirten Sadettin Aygen'e göre onun astronomiyle uğraşmasının rolü vardır. Aygen, *Mustafa Bin Şemsettin Karahisari Ahterî*, s. 8; Tarih'i Ahterî üzerine çalışması bulunan Abdulkadir Macit, Ahterî mahlasının kullanılmasına dair rivayetleri sıraladıktan sonra yıldızcı, yıldızlarla ilgilenen, Hz. Muhammed'in "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisini rehber edinirseniz sizi doğruya iletir." hadisi doğrultusunda yıldızları yani ashabi örnek alan kişi anlamında kullanılmış olmasının daha doğru olacağını ifade ederek gerekçelerini ortaya koyar. Abdulkadir Macit, Ahterî Muslihiddin Mustafa Karahisari'nin "Tarih'i ve Bu

gıç seviyesinin tahsilini yapan Ahterî daha sonra Kütahya'ya gelerek ilim tahsiline burada devam etmiştir.⁴ Haliliye medresesinde⁵ ilim tahsilini tamamlayarak burada müderrislik yapmaya başlamıştır. Başarılı bir müderris olarak terfi ettiğinde Kütahyalı şairlerden Firakî'nin onunla ilgili,

Ahterî'nin beş iken medresesi on oldu
Tâli'i sa'd olüben Ahterî meymûn oldu.

beytini söylediği rivayet edilir.⁶ Burada müderris olarak görev yaptığı dönemde birçok öğrenci yetiştiren Ahterî, emekliliğinin ardından ilim ve ibadetle meşgul olmuş, h.968/m.1561 yılında vefat etmiş, cenazesi Kütahya'da Pirlar Mahallesi Karadonlu Camii'nin karşısına defnedilmiştir.⁷ Daha sonra yenilendiği düşünülen Ahterî'nin mezar taşında şu ifadeler bulunmaktadır:

Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c.1, sy. 2, ss. 247-248.

⁴ Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, I, 20.

⁵ II. Bayezid'in kazaskerlerinden Molla Halil b. Mahmud-ı Germiyânî tarafından bina edilen medrese vakfiyesinin İstanbul ve Kütahya'da gelirleri bulunmaktadır. Hamam, mescid ve medreseden oluşan medreseye ait Sa'dî b. Üveys imzalı Cumâdelülâ 910 (Kasım-Aralık 1504) tarihli bir vakfiye mevcut olup medresenin bu tarihe yakın bir zamanda inşa edildiği tahmin edilmektedir. BOA, TT.d, 670, s. 169. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, TT.d, 670, s. 169; BOA, TT.d, 369, s. 42; Abdullah Erdem Taş, "Ahterî Dönemi Kütahya'sında İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi", *Ahterî ve Dönemi Sempozyumu (7-9 Kasım 2013)*, Yayınlanmamış Bildiri, s. 23-29.

⁶ Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, I, 20; Evliya Çelebi Firakî'nin akrabası olduğunu belirterek ilgili beyti rivayet eder. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, IX, 27; Kadir Güler elinde Kütahyalı araştırmacılardan Mustafa Hakkı Yeşil'in İstanbul Kütüphanelerinde vazifeli iken şiir mecmualarından topladığı şiirleri içeren bir cönknamesinin bulunduğunu belirterek burada Firakî'ye ait bazı şiirlerin olduğunu ifade eder. Bu beytin Yeşil nüshasının varak 11a'da geçtiğini belirtir. Kadir Güler, "Kütahyalı Firakî ve Bilinmeyen Şiirleri", *Turkish Studies*, V.5/1, 2010, s. 1043, 1061.

⁷ Ahterî'nin hayatı, eserleri ve ölüm tarihi ile ilgili bkz. Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, I, 20; Kâtip Çelebi, Mûsâ b. Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (thk. Şerafettin Yaltkaya-Rifat Bilge), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût ts., I, 31; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 27; Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, II, 803; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (haz. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, IV, 1159; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmirî, İstanbul 1333, I, 224-225; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*: →

Hüve'l-Bâkî⁸
 Mâmur olsun tamir eden
 Mağfur olsun ziyaret eden
 Tasnifi [Tasannufi] Ahterî bin Şemsüddin
 Ruh-şâd olsun dua eden
 Merhum ve mağfur el-muhtâc ilâ rahmeti
 Rabbi'l-Gafûr [Rabbina'l-Gafûr] Mustafa bin Şemsüddin el-
 musannif
 Lugât-ı Ahterî müvellid Karahisar-ı sahip
 Ruh için rizâen lillah el-Fatiha. Sene 952...⁹

Kaynakları incelediğimizde Ahterî'nin Arap edebiyatı ve lügat ilminde mütehasıs olduğu ifade edilmektedir.¹⁰ İlim dünyasında önemli bir yeri olduğu anlaşılan Ahterî'nin fıkhi meselelerle ilgili *Câmi'u'l-Mesâil*¹¹, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar meydana gelen olaylar ile dört halife, mezhep imamları ve bazı İslam büyüklere ile ilgili bilgiler içeren *Tarih-i Ahterî*¹², Arapça'dan Türkçe'ye yazdı-

Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn, Beyrut 1955, II, 434; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 218; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, III, 857; Hulusi Kılıç, "Ahterî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, s. 184-185.

⁸ İfadeler olduğu gibi alınmıştır.

⁹ Ahterî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalardan bazıları için bkz. Ayşe Nur Sır Dünder, "Ahterî-i Kebîr'in Türk Sözlük Bilimine Katkıları (I)", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2014, yıl.2, sy.4, ss.139-160; Mustafa Güneş, "Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebîr Adlı Sözlüğü Üzerine", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014, ss. 33-38; Ahmet Türkan, "Ahterî'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık Hakkındaki Görüşleri ve Ahterî-i Kebîr Sözlüğünde Bu Dinlerle İlgili Geçen Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (40), 2014, ss. 241-252.

¹⁰ Şemseddin Sâmî, *Kamüsü'l-A'lâm*, II, 803; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 224.

¹¹ Ahterî Mustafa Efendi, *Câmiu'l-Mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Eserler, Kılıçalipaşa, nu: 339, vr. 1b.

¹² Ahterî Mustafa Efendi, *Tarih-i Ahterî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nu: 04211-001.

ğı muhtasar sözlüğü Ahterî Kebir¹³ en önemli eserleri olarak bilinmektedir. Bunun dışında *Hâmlü'l-Muhâdarât*¹⁴, *Risâletün fî Beyâni Ahvâli Ba'dı'l-Enbiyâ*¹⁵, *Tercemetu Hadîsi'l-Erbaîn*, *Mantık (Şerhun alâ Risâleti'l-Kefevî)* isimli eserlerinin de olduğu rivayet edilmektedir.¹⁶

Ahterî edebiyat, fıkıh ve tarih ilimleriyle ilgili ilgileneşine rağmen bilinen eserleri Târih-i Ahterî, Câmî'u'l-Mesâil ve Ahterî Kebir incelediğinde itikadî mezheplerle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunduğu, bazı mezhepleri daha çok zikrettiği, bazılarını ise tamamıyla göz ardı ettiği görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda eserlerinden faydalanarak yaşamını devam ettirdiği genelde XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti, özelde Kütahya'daki mezhep anlayışını ve bakışını ortaya koymayı hedefledik. Aynı zamanda gerektiğinde dönemin farklı eserlerinden de faydalandık.

II. Ahterî'de Râfızî ve Râfızîlik Anlayışı

Ahterî Mustafa Muslihiddîn'in mezhep¹⁷ veya mezhepler hakkındaki görüşleri Ehl-i beyt ve Râfızîlik etrafında yoğunlaşmaktadır. Elimizde mevcut olan Târih-i Ahterî, Câmî'u'l-Mesâil ve Ahterî Kebir isimli eserlerinde bu konudaki görüşleri belirgin olarak görülmektedir.

¹³ Ahterî'den bahseden kaynakların hepsinde Ahterî'nin sözlüğünden bahsedilmektedir. Sözlük için bkz. Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir*[*Ahterî Kebir*], (haz. H. Ahmet Kırkılıç-Yusuf Sancak), TDK, Ankara 2009.

¹⁴ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 224-225; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 434, 435.

¹⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 857.

¹⁶ Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anatoli*, yy, ty, III, 1549-1550; Gıyas Sağır, "Ahterî Mustafa Efendi", *Türklük Dergisi*, İstanbul 1939, s. 110-112.

¹⁷ Ahterî mezheplerden bahsetse de eserlerinde doğrudan bir mezhep tanımı ile karşılaşılmaz. Ancak mezhep terimi ve onunla ilişki bazı kavramların anlamını verir. Ona göre mezhep; gidecek yer, tarik manasına gelir. Makâlât ise makâl kökünden gelip, söylemek anlamındadır. Aynı şekilde Fırka, insanlardan bir grup, pare pare ayrılmak demektir. Bkz. Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, ss. 229, 592, 643.

Tarih-i Ahterî kitabının on birinci fasıl başlığını “Dört sahabenin (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) faziletinin zikri” olarak koyan Ahterî, burada ilk önce Hz. Ebu Bekir¹⁸, sonra Hz. Ömer¹⁹, Hz. Osman²⁰ ve Hz. Ali’nin²¹ kısa bir biyografisinin ardından onların fazileti ve diğer sahabeler arasındaki konumunu belirleyen hadis ve olayları zikreder. Konumuzu doğrudan ilgilendiren yönüyle onun Ehl-i beyt hakkındaki fikirleri de önem arz eder. Ahterî, Tarih’inde Ehl-i beyt’in birincisi olan Hz. Muhammed’i ve ailesini beş bölüm halinde ele alır. Eserin altıncı bölümünde Hz. Peygamber’in doğumu, çocukluk ve gençlik dönemini ele alırken yeri geldiğinde meydana gelen mucizelerden bahseder. Yedinci bölümde Hz. Peygamber’in eşlerinden²² bahseden Ahterî, sekizinci bölümde Hz. Peygamber’in Ehl-i beyt’inin içerisinde yer alan Hz. Fâtıma ve diğer çocuklarının kısa hayat hikâyelerinden bahseder.²³ Dokuzuncu bölümde Hz. Muhammed’in genel özelliklerini²⁴ ele alan yazar daha sonraki onuncu bölümde ise onun bazı mucizelerini anlatır.²⁵

Ehl-i beyt’in bir parçası olan Hz. Ali’yi faziletli dört sahabenin dördüncüsü olarak ele alan Ahterî, metot olarak diğer üç halifeden bahsederken kullandığı yöntemi esas alır. Hz. Ali’nin ilk önce isim ve lakaplarını daha sonra fiziki özelliklerinden bahsederek Hz. Peygamber’in onun faziletini ifade etmek için söylediği bazı sözleri nakleder. Bu arada eşi Hz. Fâtıma, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili bazı rivayetleri de sıralar. Hz. Ali’nin fazileti ile ilgili rivayetlerin sayısından da bahseden Ahterî, Hz. Ali’nin ölüm tarihi ve sebebini anlatarak konuyu bitirir. Ahterî’nin Ehl-i beyt’i ele alma üslubu dikkati çeker. Çünkü o Ehl-i beyt’i müstakil bir başlık şeklinde

¹⁸ Bkz. Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 84b-86b.

¹⁹ Bkz. Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 87a-88b.

²⁰ Bkz. Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 88b-89b.

²¹ Bkz. Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 89b-91a.

²² Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 71a-77b.

²³ Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 77b-78b.

²⁴ Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 78b-80a.

²⁵ Ahterî, *Tarih-i Ahterî*, vr. 80a-84b.

ele almaz. Bir bütünün parçası olarak değerlendirir. Bu bütünün ana unsuru Hz. Muhammed olup ondan sonra ailesi gelir. Dört halife ve mezhep imamı da bu bütünün önemli parçalarıdır. Ona göre Ehl-i beyt, bu bütün içerisinde önem arz edebilir.

Ahterî'nin eserlerinde ön plana çıkan kavramlardan birisi de "Râfize" [Râfıza] kavramıdır. Ahterî Kebir isimli sözlüğünün Râfize [Râfıza] maddesinde Râfıziliğin tarifini yapar. Tarifine göre "Rafz" terk etmek anlamına gelir. Buna göre Râfıza, Şîa taifesinden bir fırka olup Râfıza olarak isimlendirilir. Böyle isimlendirilmelerinin sebebi Zeyd b. Ali'yi terk etmeleridir.²⁶

Ahterî Kebîr'in kaynaklarından Sıhahu'l-Cevherî'de de Râfıza, Şîa fırkası olarak tarif edilir. Ancak aynı yerde Esmâî'den naklen Râfıza'nın Zeyd b. Ali'ye biat ettiği, daha sonra ondan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den teberri etmesini istediği, ancak o zaman kendisiyle beraber savaacaklarını söylediği rivayet edilir. Zeyd b. Ali onların bu isteğinden kaçınarak onlara "O ikisinin (Ebû Bekir ve Ömer) dedesinin (Hz. Peygamber) veziri olduğunu" söyler. Bunun üzerine onlar Zeyd b. Ali'yi terk ederek ondan kopar. Bu sebeple kendilerine Râfıza denilir.²⁷ Ahterî'nin de eserinde Cevherî ve Esmâî'nin tanımlarını esas aldığı dikkati çeker.

Klasik dönem İslam Mezhepleri tarihi kaynaklarında da ele alınan Râfıza'yı Bağdâdî, Zeydiyye, Keysâniyye, İmâmiyye olarak üçe ayırır.²⁸ Eş'ari de Şîa'nın bir alt kolu olarak zikrettikten sonra görüşlerini açıklar ve Râfıza'yı yirmi dört alt fırka olarak ele alır.²⁹ Genel itibarıyla Klasik İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında Râfıza

²⁶ Ahterî, "Rafz"; "Râfize", *Ahterî Kebîr*, s. 784.

²⁷ Cevherî, farklı olarak komutanını terk ederek ayrılan ordu ile ilgili Ravâfiz isimlendirmesini kullanır. el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah: Tâcû'l-Lûğa ve Sıhâhü'l-Arabîyye*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), III, Beyrut 1979/1399, s. 1078.

²⁸ Bkz. Abdülkadir el- Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara 2014, ss. 26-54.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 48.

Şiiliği ifade eden bir terim olarak görülür.³⁰ Ahterî yapmış olduğu Râfızî tanımıyla klasik anlayışa uygun davranmıştır.

Ahterî'nin yaşadığı XVI. asır Osmanlı resmi belgeleri ve ulema eserlerinde Râfızî veya Ravâfız kavramına sıkça rastlanılmaktadır. Bu kavram daha çok Şiilikten etkilenen Kızılbaş ve Kalenderiler olmak üzere bazı gruplar için kullanılmıştır. Dolayısıyla XVI. asır Osmanlı siyaset dünyasında Râfızî ve ya Ravâfız denilince doğrudan Şiiler anlaşılmalıdır³¹, Safevîler'in tesirine açık, Osmanlılara karşı Safevîler'in kullandığı bir grup anlaşılmalıdır.³²

Râfızîliğin tanımını yapan Ahterî, Târih'inde sahabenin faziletinden bahsederken Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylediği ifadeleri zikreder. Burada Hz. Ali'nin kendisini sevme konusunda aşırı gidenlerle buğz edenlerin helak olacağını söylediğini ifade ettikten sonra onun "Ali b. Ebî Tâlib aynı şekilde şöyle demiştir: Ahir zamanda kendisini benim taraftarım olarak gören fakat taraftarım olmayan bir grup çıkar. Onlara Ravâfız denir. Onlarla karşılaştığınızda onları hemen öldürün. Onlar müşriktir." dediğini rivayet eder. Ardından Bezzâzî'ye (ö.827/1424)³³ dayanarak

³⁰Ayrıca bkz. el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l- Bid'a*, (thk. Muhammed Zahid el-Kevseri), Kahire 2007, ss. 28-42; Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), I, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, s. 155.

³¹ Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (ed. Halil İbrahim Bulut), Sakarya 2010, s. 73.

³² Ahmet Refik [Altınay], "Osmanlı Devrinde Râfızîlik ve Bektâşîlik", *Darüfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. VIII, sy. 2, Nisan 1932, ss. 24-25. Ahmed Refik [Altınay], *Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektâşîlik*, İstanbul 1931, s. 6, 23, 25, 29, 34; 40; Sönmez Kutlu, Râfızî, Kızılbaş, Torlak gibi sufi oluşumların Alevilik başlığı altında incelendiğini belirterek Kızılbaş kavramının unsurlarından bahseder. Bkz. Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi, Ya da Metadoksi", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 582-583.

³³ Usul ve Fûrû ilimlerinde zamanının önde gelen âlimlerindedir. Fetâva'l-Bezzâziyye, Menâkıbü'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife isminde kitapları vardır. Ahterî eserlerinde Fetâva'l-Bezzâziyye'yi sık sık kaynak olarak kullanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Bezzâzî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, Ankara 1992, ss. 113-114.

Râfızîler'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini inkâr etmeleri sebebiyle tekfirinin vacip olduğunu söyler. Râfızî, Şeyhayn yani Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e söverse veya onlara lanet ederse yine kâfirdir. Hz. Ali'nin onlardan daha üstün olduğunu kabul ederse mübtedî'dir. Bu görüşünü destekleyici mahiyette Tatarhâniyye'den³⁴ nakille “*Ebû Bekir'in hilafetini inkâr edenin kâfir olması doğrudur. Bunun yanında Ömer'in hilafetini de inkâr edenin kâfir olması daha doğrudur. Aynı zamanda Şeyhayne yani Ebû Bekir ve Ömer'e söven de kâfir olur.*”³⁵ ifadelerini zikreder.

Râfızîler hakkında kaynaklardan referans göstererek değerlendirmelerde bulunan Ahterî, Râfızîler'i Yahudi ve Hristiyanlarla karşılaştırır. Başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere Ashâb-ı Kîram'dan önde gelen birçok sahabeyi lanetlemeleri dolayısıyla Râfızîlerin Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetli olduklarını ifade ederken şöyle der: “*Râfızîler, Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetlidirler. Çünkü Yahûdilere Musa'nın (a.s.) arkadaşlarından “en faziletli insanlar kimlerdir?” diye sorsanız, Yahudiler “Hz. Musa'ya (a.s.) eşlik eden arkadaşları”; Hristiyanlara İsa'nın(a.s.) arkadaşlarından “en faziletli insanlar kimlerdir?” diye sorsanız Hristiyanlar ise “Hz. İsa'nın havarileri”dir diyeceklerdir. Râfızîlere gelince onlar Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetli olduklarında Resûlullah'ın arkadaşlarının faziletini inkâr ederler. Nebî (s.a.v.)den ‘Ravâfız bu ümmetin Yahudileridir.’ dediği rivayet edilir.*”³⁶

Yine Râfızîler ve kâfirlerin cehenneme gireceklerini ifade eden Ahterî, “*Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar.*”³⁷ âyetinin anlamının İbn Abbas'a sorulduğunu, onun da Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer,

³⁴ el-Fetâvat-Tatarhâniyye, Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö.786/1384) yazdığı fıkha dair eserdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “el-Fetâvat-Tatarhâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, Ankara 1995, ss. 446-447.

³⁵ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 91b-92a; Ayrıca bkz. Ahterî, *Câmi'u'l- Mesâil*, Kılıçalipaşa, nu: 339, vr. 284a.

³⁶ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 92a-93b.

³⁷ Hicr, 15/47.

Hz. Osman ve Hz. Ali'nin cennetteki ortamı ve hali tasvir ettiğini, ardından şunları söylediğini rivayet eder: “(Onlar cennette bu haldeyken) Allah cehenneme dalgalarıyla saf hale gelmesini emreder. Cehennem Râfîzî ve kâfirleri yüzüstü atar. Allah Râfîzî ve kâfirlerin gözlerini açar. Bu esnada Muhammed'in (a.s.) cennetteki ashabına ve ümmetine bakarlar. “Onlar mutlu insanlar, biz ise sıkıntı içerisindeyiz.” derler. Sonra cehenneme geri gönderilirler.”³⁸

Hz. Peygamber ve ashabından bahseden Ahterî, sahabe konusunda takip edilmesi gereken üslubu şöyle ifade eder: “Akıllı insana sahabe hakkında güzel konuşması, onlardan hiçbiri ile ilgili, dine teslim, imanının kâmil, cehennem ve ateşinin onlara haram olması sebebiyle, kötü bahsetmemesi gerekir. Allah'tan sizi ve bizi Nebî'nin temiz ashabını, Ehl-i bey'tini ve temiz çocuklarını sevenlerden kılmamasını; onlar hakkında kötü sözlerden korumasını dilerim.”³⁹

Râfîzîler'in itikadî boyutunu ele almakla yetinmeyen Ahterî, onların fikhî konulardaki uygulamalarından da yeri geldikçe bahseder. İslam fikhî ile ilgili yazdığı *Câmi'u'l- Mesâil* isimli eserinin teravih namazı ile ilgili bölümünde bir kısım Râfîzî'nin teravih namazını hem erkekler hem de kadınlar için sünnet kabul ettiğini, bir kısmının ise Nebî'nin (a.s.) bazı geceler onu kıldığını, devamlı kılmadığını söyleyerek teravih namazının hem erkeklere hem de kadınlara sünnet olmadığını iddia ettiğini belirtir. Ardından Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in bu konudaki görüşünü delilleriyle birlikte ele alır.⁴⁰ Yine nikâh bahsinde “... Size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.”⁴¹ âyetini açıklarken Ravâfız'ın bu ayeti dokuza kadar kadınla nikâhlanmanın cevazına delil gösterdiğini ifade eder. Çünkü ayetteki “;” cem' içindir. Bu sebeple dokuz

³⁸ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 92a-92b.

³⁹ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 92b.

⁴⁰ Ahterî, *Câmi'u'l- Mesâil*, vr. 53b.

⁴¹ Nisâ, 3/3.

kadınla nikâhlanılabilir. Ancak Ahterî Ravâfız'ın bu görüşüne karşı çıkar.⁴²

Ahterî'nin oruç bahsinde Râfıziler'e göre şek gününü oruç tutmanın vacip olduğunu, bu sebeple müftünün onlara benzememek için tedbirler alması gerektiğini söyler.⁴³ Aynı şekilde Râfıziler'e benzemek için kişinin yüzüğü sağ serçe parmağına takması, sol parmağına takmaması gerekir.⁴⁴

Ahterî daha önce ifa edilen Râfıziler'in tekfiri meselesini de elfâz-ı küfür konusunda ele alır. Ona göre Râfıziler, ölünün tekrar dünyaya geleceğine (ric'at) inanmaları, Cebrâil'in vahyi Hz. Ali'ye değil de Hz. Muhammed'e getirerek hata yaptığını, imam-ı nâtıkın tekrar geleceğini söylemeleri, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmemeleri sebebiyle tekfir edilmelidir.⁴⁵

III. Ahterî'nin Râfızilik Görüşünün Arka Plânı

Ahterî Mustafa Efendi (1496-1561), II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde yaşamış bir âlimdir. Eserleri İslam Mezhepleri Tarihi açısından incelendiğinde Şia ve Şii unsurların ön plana çıktığı bu dönemde onun Râfıziliği ön plâna çıkardığı, bu konuda yorumlarda bulunduğu, yorumlarını alanında otorite kabul edilen âlimlerin görüşleriyle desteklediği görülür. Mu'tezile, Havâric, Keysâniyye gibi fırkalardan bahsetse de ayrıntıya girmez. Bu sebeple onun mezhep anlayışının oluştuğu ve geliştiği XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, sosyo-ekonomik, dinî ortamın bilinmesi Ahterî'nin düşüncesini anlayabilmek için gereklidir.

Ahterî'nin en önemli eserlerinden birisi *Târih-i Ahterî*'dir. On iki fasıl halinde kaleme aldığı eserinde ilk olarak, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bazı peygamberlerin hayatından muhtasar ola-

⁴² Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 101b.

⁴³ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 87b.

⁴⁴ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 296b-297a.

⁴⁵ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

rak bahsetmiştir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in siyeri, eşleri, çocukları, vasıfları, faziletleri ve mucizelerinden bahsedilen Ahterî, daha sonra ayrıntılı olarak Hulefâ-i Râşidin'i ve faziletlerini ele alır. Son olarak Müçtehid mezhep imamı Târih-i Ahterî'nin konusudur.

Ehl-i beyt'in ön plana çıktığı, Râşid halifelerden övgüyle bahsedilen bu eserin yazılma sebebiyle ilgili olarak müellif herhangi bir açıklayıcı bilgi vermemektedir. Ancak eserdeki "*Resûlullah'ın (s.a.v) mucizelerinin sayılamayacak ve sınırlanamayacak kadar çok olduğunu biliyorum. Ancak bu evrakta (eser) mucizelerin bazısını kısa ve özet olarak naklettim. Akıl ve basiret sahipleri için bu yeterlidir. Allah'tan Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ve mucizelerinin hürmetine onun şefaatinin nasip etmesini dilerim.*"⁴⁶ ifadelerinden zımnen eseri yazma sebeplerinden birisinin Allah'ın ve Resûlu'nün şefaatine nail olmak olduğu anlaşılabilir.

Diğer taraftan yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî anlayışının Ahterî'nin fikir ve düşünce dünyasını nasıl etkilediğinin anlaşılabilmesi için XVI. yüzyıl Osmanlı devlet anlayışı ve Erdebil Tekkesi'nin fikri ve siyasî arka planı ile Safevî devlet anlayışı bilinmelidir. Osmanlı Devleti Sünnî anlayışa sahip olmasına rağmen kuruluşundan itibaren Anadolu'daki konar-göçer Türklere karşı sünneleştirme faaliyeti uygulamamıştır.⁴⁷ Bunun neticesinde bu kabileler kendi inanç ve geleneklerini yaşama ve yaşatma imkânına sahip olmuştur. Ancak başlangıçta II. Bayezid tarafından iyi ilişkilerin kurulduğu Erdebil Tekkesi ile Tekke'nin siyasallaşarak geçirdiği değişim ve dönüşümle doğru orantılı olarak Devlet'in tutumunda da değişimler meydana gelmiştir. Ahterî'nin yaşadığı II. Bayezid döneminde Erdebil Tekkesi halifeleri tarikat silsilesi içerisinde yetişip halkın arasına karışıp irşad vazifesi ile meşgul olurken Şeyh Cü-

⁴⁶ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 84a-84b.

⁴⁷ Osmanlı Devlet'inden önceki Anadolu Selçuklu Devleti yönetimi farklı düşünce ve inançlara karşı hoşgörülüdür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*, İstanbul 2003, ss.45-74.

neyt'ten itibaren Tekke'nin faaliyetlerinde siyasileşme eğilimi meydana gelmiştir. Bunun neticesinde Tekke halifeleri Anadolu'da içerisinde buldukları konar-göçer Türkmen boylarının Erdebil Tekke'sine olan sempatisini artırma, onları bilgilendirme ve Şiiliği tanıttırma faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Diğer taraftan bu halifeler buldukları yerlerdeki Türkmen boylarını Erdebil Tekkesi'nin bulunduğu yere göçe ve Devlet'in yönetiminden memnun olmayan Türkmenleri de Devlet'e karşı isyana teşvik ediyorlardı.⁴⁸ Şah İsmail, mezhep orjinli Şii bir devlet kurduğunda Osmanlı Devleti'yle doğrudan savaşmaktan uzak durmaya çalışmış, Anadolu'ya gönderdiği halifeler vasıtasıyla Şiiliğe meyilli halk arasında taraftarlarını artırma çabası içerisinde olmuştur.

Bu durumun farkında olan II. Bayezid'in Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetlerine engel olabilmek ve gücünü azaltabilmek için bazı tedbirler aldığı bilinmektedir.⁴⁹ O Anadolu'daki Safevîler'in propagandalarına karşı ağır para cezası verme, istihbarat toplama, idam etme, mecburi iskâna tutma gibi tedbirler almış, ancak bu

---

⁴⁸ Erdebil Tekkesi halifeleri ile Safevî faaliyetlerinin başarıya ulaşmasına katkı sağlayan sebepler arasında Osmanlı Devleti'nin Türkmenleri yerleşik hayata zorlaması, bazı vergiler koyması, Devlet'in batı ile doğu sınırları arasında iklim ve coğrafya kaynaklı farklılıkların olması vardır. Ayrıca dini ve kültürel amiller Osmanlı-Safevî ayrışmasında önemli rol oynamıştır. Bkz. Ömer Faruk Teber, XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), 2005, s. 23, 76; Saim Savaş, XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik, Saim Savaş, XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik-Bektâşilik, Ankara 2002, s.132-133; Osmanlı'da isyan hareketlerini etkileyen faktörlerle ilgili Taha Akyol, mezhep faktörü üzerinde durmuş, diğer etkileri incelemiştir. Bkz. Taha Akyol, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Doğan Kitap, İstanbul 2013, ss. 37-48. Ayrıca bkz. Sayın Dalkıran, "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 18, 2002, ss. 73-74.

⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirleri içeren belgelerden bahsederek bu belgelerdeki tedbirlerle ilgili konuları ana başlıklar halinde zikreder. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar), *Belleten*, LXVI/246, (Ağustos 2002), s. 508.

tedbirler gerekli etkiyi yapmamış, yeterli olmamıştır.⁵⁰ Babasının tedbirlerini yeterli bulmayan Yavuz Sultan Selim ise siyasi, dinî-mezhebi, ekonomik tedbirler olarak Safevî propagandasına karşı önlemleri artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı ekonomik tedbirlerden birisi İran'ın en önemli gelir kaynaklarından ipek ticaretini yasaklamasıdır.⁵¹

Yavuz Sultan Selim sorunun bir tarafında dinî ve mezhebi unsurlar bulunduğu için Safevîler'in propagandalarına karşı çözüm olarak konar-göçer Türkmenleri sünnilleştirme politikası uygulamıştır.⁵² Diğer taraftan Safevî-Şii düşünce ve inanç sistemi Osmanlı uleması tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu vesileyle hem Safevî propagandasının mezhebi etkisi azaltılmaya ve ileride yapılacak olan bir savaşın dinî meşruiyet alanı hazırlanmaya çalışılmıştır. Hamza Sarı Görez, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi gibi dönemin alanında otorite sahibi âlimleri, bu konudaki görüş, düşünce ve fetvalarıyla ön plana çıkmaktadır. Yavuz zamanında Müftü Hamza Sarı Görez “*Müslimanlar! Bilün ve âgâh olun Şol tâife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebiloğlu İsmail'dir.*” sözleriyle Kızılbaşları Safevîler'le irtibatlandırmıştır.

Ahterî döneminin şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde ise *Risâle fî Beyâni Fırakı'd-Dâlle* isimli⁵³ eserindeki mezhep tasnifinde Râfi-

⁵⁰ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bâyezîd Dönemine ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, 126/454; Ömer Faruk Teber, XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, ss. 124-125.

⁵¹ Saim Savaş “XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin buna Karşı Aldığı Tedbirler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler 07-09 Nisan/April 1999*, Konya 2000, s.185; Bu dönemdeki gelişmeler için bkz. M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Oluşumu*, Ekev Akademi Dergisi c. 1 sy. 1 (Kasım 1997), ss 90-92.

⁵² Ayrıntı için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmi Araştırmalar*, c.4, s.3, Temmuz 1990, s.194.

⁵³ Bu iki eserle beraber diğer üç eseri Seyit Bahcivan'ın tahkikiyle “*خمس رسائل في الفرق والمذاهب*” adıyla Kahire 2005'te basıldı. Bkz. İbn Kemal Paşa, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Hamsü Resâil fî'l-Frak ve'l-Mezâhib*, (thk. Seyit Bahcivan), Kahire: Dâru's-Selâm, 2005.

za'yı ana mezheplerden sayar.⁵⁴ Yine Şia ile ilgili *Risâle fi Tekfiri'ş-Şia* isimli bir müstakil bir risâle kaleme alarak burada Şia'nın görüşlerinden bahseder. Ardından onlara karşı yapılacak muamele ve Müslümanların yapması gerekenler üzerinde durur.⁵⁵ Dönemin önemli âlimlerinden Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi de fetvalarında Şilik ve Kızılbaşlık hakkında değerlendirmeler yapmış, hüküm vermiştir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin Safevîler, Kızılbaş ve Şia tehlikesine karşı mücadele asrı olarak nitelenebilecek XVI. asırda devrin üç önemli âlimi Hamza Sarı Görez, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi'nin Ravâfız, Şia ve Kızılbaşlık ile verdiği malumat ve fetvalar genellikle birbirine benzer.

Hamza Sarı Görez, onların İslam'ı hafife aldıklarını, haramları helal saydıklarını, Kur'an ve kutsal kitapları tahkir ettiklerini, mes-citleri yıktıklarını, reislerine (Şah İsmail) ilah mesabesinde secde ettiklerini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'a söverek onların hilafetini kabul etmediklerini ifade ederek Kızılbaşların İslam'a karşı inanç ve uygulamalarının tevatürle sabit olduğunu söyler. Sonra onları kâfir⁵⁷ ve mülhid⁵⁸ kabul eder. Aynı şekilde onlara meyledip razı ve yardımcı olanlar da kâfir ve mülhiddir. Bütün onları kırıp yok etmek Müslümanlara farzdır. Kızılbaşlarla evlenilmez, kestikleri yenilmez, bunlardan miras alınmaz. Müftü Sarı Görez halkı Kızılbaş olan bir nahiye ile ilgili olarak mallarının ve kadınlarının İslam gazi-

⁵⁴ Kemalpaşazâde, *Risâle fi Beyâni Fırakı'd-Dâlle*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 4711/4, vr. 15a-16a.

⁵⁵ Ahterî'nin kaynakları arasında yer alan Bezzâziye'yi Kemalpaşazâde de kullanır. Bu durum her ikisinin de referanslarını göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Kemalpaşazâde, *Risâle fi Tekfiri'ş-Şia*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 4103/3, vr. 37b-38a.

⁵⁶ Fetvalar için bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul 1998, ss. 173-177.

⁵⁷ Kâfir teriminin anlamı üzerinde duran Ahterî, kâfirin, setredici anlamına geldiğini, Allah'ın kendisindeki nimetlerini inkâr edip gizleyen kimse de kâfir, inkârcı denildiğini belirtir. Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 457.

⁵⁸ Ahterî, haşre ve hesaba itikadı olmayan taifeyi mülhid olarak tanımlar. Melâhîde de denir. Bkz. Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 693.

leri arasında paylaşılmasına, bunların sonraki tevbe ve pişmanlıklarına itibar etmeyip bozguncu ve kâfir oldukları için öldürülmelerine fetva vermiştir.⁵⁹

Kemalpaşazâde de Şia'anın görüşlerinden bahsederken onların şeriat ve ehlini alaya aldıklarını, Ebû Bekir, Ömer ve Osman ve müctehid imamlara sövdüklerini, Ehl-i sünnetin görüş ve uygulamalarını meşakkatli görüp, Şiâ'nın inanç ve uygulamalarını daha kolay gördüklerini, Şah İsmail'in helal dediğini helal, haram dediğine haram dediklerini, bunların küfre düşüp mürted olduklarını söyler. Yine onların memleketlerinin dâru'l-harb olduğunu, kadın ve erkekleriyle evlenmenin geçersiz olduğunu, eğer evlilik olursa doğacak çocuğun veled-i zina olacağını, kestiklerinin leş hükmünde olduğunu söyler. Kırmızı elbise giymenin küfür sebebi olabileceğini söyleyerek onlara karşı mürted hukukunun uygulanması gerektiğini ifade eder.⁶⁰

Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi de Kızılbaşlarla savaşmayı kutsayarak Kızılbaşları asi ve kâfir olarak niteler. Şii ve Kızılbaşların durumlarını yetmiş üç fırka kapsamında değerlendiren Ebüssûd Efendi, onları cehennemde kabul eder. Çünkü onlar İslam'ı ve Kur'an'ı hafife almış, reislerini (Şah İsmail) ma'bud yerine ikame etmiş, Ebû Bekir ve Ömer'i ta'n etmiş, haramları helal kabul etmiş, Hz. Aişe ile ilgili olumsuz konuşmuşlardır. Savaş halini gözeterek kadınlarının esir alınması ve hizmetlerde kullanılması helaldir.⁶¹

Kızılbaşlık ve Şiiler hakkında verilen bu fetvalar sonrası Kızılbaşlık kavramı, "Safevî taraftarlığı"nın ötesine geçerek dinî bir boyut kazanmış, *kâfir*, *mülhid* gibi kavramların yerleşmesinde öncü rol

⁵⁹ Bkz. Hamza Sarı Görez, *Fetvâ*, Hazma Sarı Görez, TSMK, (orijinal: 12077), (tashih edilmiş olanlar: 6401, 5960).

⁶⁰ Kemalpaşazâde, *Risâle fî Tekfîri's-Şia*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 4103/3, vr. 37b-38a.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Düzdağ, Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı, ss. 173-177; Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara 2008, s.114-115.

oynamıştır. Ayrıca Kızılbaşlık böylece Sünnilik karşıtlığı şeklinde konumlandırılmıştır.⁶²

Ahterî Kızılbaş, Ravâfız ve Şia hakkında fetvaların verildiği bir dönemde yaşamış bir alim olması sebebiyle Sarı Görez, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi'den yani resmi söylemden etkilenmiş olması mümkündür. Çünkü Ahterî'nin aynı dönemde Kütahya'da eğitim görmesi ve medrese hocalığı yapması söz konusudur.

Ahterî'nin düşünce yapısının inşası ve eserlerinde Râfızilik'ten daha fazla bahsetmesinde döneminde Kütahya ve civarında meydana gelen olaylar da etkilemiş olabilir. Çünkü bu dönemde Tekeli civarında Şahkulu isyanı (1511) başlamış daha sonra isyanın devamında isyankârlar ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki bazı olaylar Kütahya ve civarında gerçekleşmiştir. Kaynaklarda Şahkulu'nun Kütahya istikametinde Altıntaş'ı yaktığı ifade edilir. Bu arada kendisine karşı tedbir almak üzere görevlendirilen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'yı yenilgiye uğratarak onu esir alır. Daha sonra halkın önünde onu kazığa vurdurur.⁶³ Daha önce ifade edildiği üzere bu yıllarda Kütahya'da bulunan Ahterî'nin, etrafında Şii temayülü olan Torlak ve Kızılbaşları toplamış Şahkulu ve taraftarlarının yaptıklarına şahit olmuş veya biliyor olması ihtimali söz konusudur.

Devrin Osmanlı ulemasının fetva ve görüşlerinde ifade edildiği üzere Kızılbaş, Şii ve Râfıziler Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve sahabe-i kiramı kötüleme ve sövme ile itham edilmişlerdir. Ahterî de Râfızilerin bu konudaki tutumuna değinmiş, daha önce ifade edildiği üzere Târih-i Ahterî isimli eserinin önemli bir bölümünü Hz.

⁶² Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 569.

⁶³ Şah Kulu isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Mart 1979, ss. 42-64. Solakzade, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Târih-i Solakzâde*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, ss. 336-342; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/3 (Aralık 1967), s. 34-39; Şehabeddin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/4 (Ocak 1968), s. 54-59.

Peygamber, eşleri, çocukları, mucizeleri, dört halife ve müçtehid imamlara ayırmıştır. Bu konuların hepsinde mübalağa ve aşırı tazimi üslubunu benimsemiştir. Ayrıca onların önemini ve konumunu vurgulamak için gerektiğinde israiliyyata dair rivayetleri kullanmaktan kaçınmamıştır.⁶⁴ Bu üslubu benimsemesi ve Râfıziler üzerinde çok fazla durmasının sebebi olarak Hz. Peygamber ve ashabına duyduğu derin sevgi ve saygı yanında onlara yöneltilen eleştiri, kötü söz ve ta'n edici üsluba cevap vererek, eserlerini okuyan kitledeki Hz. Peygamber ve ashaba sevgi, saygının zarar görmesini engelleme gayreti olması muhtemeldir.

IV. Ahterî'nin Diğer İslam Mezheplerine Bakışı ve Ahterî Kebir'de İslam Mezhepleri

Ahterî Mustafa Muslihiddin Efendi eserlerinde Râfızilik dışında bazı İslam mezheplerine de değinmiştir. Râfıziliği Şîa'nın bir fırkası olarak tarif eden Ahterî, Şîa ile ilgili ilk önce "شيعية" sözcüğünün kelime anlamını vererek onun "bir bölük cemaat, kişinin etbai ve ensarı yani adama uyanlar, avane ve yardımcıları" manalarına geldiğini söyler. Ayrıca durumları aynı, bazısı bazısının görüşüne tabi her topluluk birbirlerinin şialarıdır. Ahterî bir mezhep olarak Şîa'yı "Hz. Ali'ye (r.a.) taraftar olup ona biat ederek uyan ve (O, Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra imamdır diyen) kimse." olarak tarif eder. Buna göre Şîa'nın Hz. Ali'ye taraftar olması ve onun imametini iddia etmesi tanımlayıcı vasıflar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵ Başka bir yerde Şîa'nın abdest alırken ayakları bilekler dâhil yıkamanın farz olmadığına inandığını, onlara göre farz olanın her ikisinin de mesh edilmesi olduğunu söyler.⁶⁶

Şîa'yı ana fırka olarak tanımlayan Ahterî, Şîa'nın ve Râfıza'nın bazı alt fırkalarından bahseder. Hattâbiyye isimli fırkadan bahse-

⁶⁴ Bkz. Abdulkadir Macit, *Ahterî Muslihiddîn Mustafa Karahisârî'nin "Târih"i ve Bu Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri*, ss. 260-261.

⁶⁵ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 933.

⁶⁶ Bkz. Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 2a.

derken “Râfızî taifesinden bir bölük cemaattir ki onların katında müddei davasının sıdkına yemin etse onun için şehadet etmek caizdir.”⁶⁷ der. Buna göre onlar Râfıziliğin bir alt koludur. Ayrıca onlara göre yemin iddia sahibi için önemli bir doğruluk göstergesidir. Bu sebeple iddia sahibi iddiasının doğruluğuna yemin etse ona şehadet edilebilir, caizdir. Ahteri'nin kaynağı Sihah'ta Hattâbiyye'nin Ravâfız'dan olduğu, Ebu'l-Hattâb'a nispet edildikleri, Ebu'l-Hattâb'ın kendilerine muhalefet edenlere karşı yalan yere şahitlik yapmalarını emrettiği ifade edilir.⁶⁸ Klasik dönem İslam Mezhepleri Tarihi yazarlarından Eş'arî, Kummî, Nevbahtî ve Şehristânî Hattâbiyye'yi Gulât-ı Şîa⁶⁹ arasında zikreder.⁷⁰ Abdülkadir el-Bağdâdi ise İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalar arasında ele alır.⁷¹

Ahteri'nin eserlerinde geçen mezheplerden birisi de Keysâniyye'dir. Onların Ravâfız taifesinden bir sınıf olduğunu söyler.⁷² Yine belayı Allah için caiz gördükleri için onları tekfir vaciptir.⁷³ Cevherî'nin Sihah'ında ise Ravâfızdan bir sınıf olan Keysâniler Muhtar b. Ebî Ubeyd'in ashabıdır. Muhtar'ın lâkâbı “Keysan”dı denilmektedir.⁷⁴ Eş'arî Keysâniyye'yi Şîa'nın ikinci fırkası olan Râfıza'nın ikinci sınıfı olarak ifade eder. Kummî ise Muhtâriyye ismiyle Keysâniyye'yi

⁶⁷ Ahteri, *Ahteri-i Kebir*, s. 311.

⁶⁸ el-Cevherî, *es-Sihah*, I, 122.

⁶⁹ Ahteri, gulâtın müfredi gâli'ye hadde tecavüz eden anlamı verir. Böyle kişilere müteceviz denir. Bkz. Ahteri, *Ahteri-i Kebir*, s. 243.

⁷⁰ Ebu'l-Hasan El-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalıcı yayınevi, İstanbul 2005, ss. 41-42; Kummî/Nevbahtî, *Şîi Fırkalar: Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şîa*, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004, ss. 155-156; Şehristânî, *Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi (el-Milel ve'n-Nihal)*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 163.

⁷¹ Abdülkadir el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 2014, ss. 191-193.

⁷² Ahteri, *Ahteri-i Kebir*, s. 512.

⁷³ Ahteri, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

⁷⁴ el-Cevherî, *es-Sihah*, III, 973.

inceler.⁷⁵ Bağdâdi ise Keysâniyye'yi Râfıza'nın dört alt kolunun üçüncüsü olarak ele alır.⁷⁶ Şehristânî de Keysâniyye'yi Şia'nın ana fırkaları arasında zikreder.⁷⁷

Ahterî Ravâfızın alt fırkaları arasında Karmatileri (Karâmita) zikrederken onları şöyle tanımlar: “Şu taifeye derler ki ehl-i Mekke arasından huruç edip varıp bâdiyede kattâu't-tarîk olmuşlardır. Ve inde'l-ba'z Ravâfız'dan şu kavimdir: Kur'an'ın zahir ve bätını vardır. Murad olan zahiri malum değildir. Belki bätın manasınadır diye zu'm ederler. Şerâyı'ı inkâr edip muharremâtın istihlâline kâillerdir. Bunlara Bâtıniyye dahî derler. Cem'i Karâmita gelir.⁷⁸ Buna göre Karmatiler, haramları helal sayan, yol kesen, Kur'an'ın zahirine değil bätınına itimat edilmesi gerektiğini iddia eden Râfıza taifesidir. Karâmita Eş'arî tarafından Râfıza'nın on sekizinci fırkası olarak ele alınır.⁷⁹ Kummî ve Nevbahtî ise Mübârekiyye fırkası içerisinde zikreder.⁸⁰ Bağdâdi ise İslam'a mensup olmayan fırkalar arasında Bâtıniyye başlığı altında ele alır.⁸¹ Şehristânî'ye göre bunlar İsmâiliyye içerisinde olup Irak taraflarında Karâmita olarak isimlendirilirler.⁸²

Ahterî'nin eserlerinde Hâricilik ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak ayrıntılı bilgilere rastlanılamamaktadır. Ebû Yusuf'un hevâ⁸³ ve bidat⁸⁴ sahibi kişinin imamlığını hoş görmediğini belirtti-

⁷⁵ el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 49 vd; Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 100 vd.

⁷⁶ el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 19-20.

⁷⁷ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss. 135-136.

⁷⁸ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 472.

⁷⁹ el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 57.

⁸⁰ Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 201-202.

⁸¹ el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 219-223.

⁸² Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.173.

⁸³ Ahterî, Hevâ'yı “kalbin mütelezziz olduğu nesneye meyletmesi, muhabbet etmek ve düşmek” olarak tanımlar. Çoğulu ehvâ'dır. Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 338.

ten sonra Hâricîler'in de böyle düşündüğünü ifade eder.⁸⁵ Hâricî fırkalar konusunda ise Ahterî Kebir'de "Ucâridet"[Acârîde] madde-sinde Acârîde'yi Hâricîler'in bir sınıfı olarak takdim eder.⁸⁶ Yine Şemrahiyye⁸⁷ isminde bir Hâricî fırkadan bahsetse de ayrıntılı bilgi vermez. Ahterî'ye göre Hâricîler, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyir ve Hz. Aişe'yi tekfir ettikleri için Hâricîler'in tekfiri vaciptir.⁸⁸ Ona göre İbâdiyye Hâricîler'den bir gruptur.⁸⁹ Eş'arî, Bağdâdî ve Şehristânî'de İbâdiyye'nin⁹⁰ alt fırkası olarak zikredilen Yezîdiyye ise Ahterî'ye göre tekfir edilmesi gereken bir fırkadır. Çünkü onların hepsi Hz. Peygamber'in dinini ortadan kaldıracak olan Acem'den bir nebının geleceği beklentisi içerisindedir.⁹¹

Ahterî Mu'tezile'den bahsederken onların mübtedi' olduğunu, Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını söylediklerini, bu sebeple kâfir olduklarını söyler. Ayrıca "Allah görülür veya görülemez." diyen kişi tekfir edilmelidir.⁹² Diğer taraftan Ehl-i sünnetten bir kimse ile Mu'tezilî bir kimsenin nikahı sahih değildir.⁹³

Kaderiyye de Ahterî tarafından ele alınan mezheplerden birisidir. Onları tanımlarken "Şu taifeye derler ki her şeyi Allah Teâla'nın kudretine isnad ederler. Ve kabâyihı dahi ona nispet ederler. Ve inde'l-ba'z şu fırkaya derler ki her kişi e'falini haliktır. Küfür ve

⁸⁴Ahterî, Bid'ati ise Bid/Bidâa başlığıyla ele almış, yeni iş ve sonradan ihdas olunmuş şey anlamı vermiştir. Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 103.

⁸⁵ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 38a.

⁸⁶ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 1035; Ahterî kaynaklarından Sıhah'ta Hariciliğin bir grubu ve Abdülkerim b. el-Acred'in ashâbı olduğu belirtilir. Bkz. el-Cevherî, *es-Sıhah*, II, 505.

⁸⁷ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 923.

⁸⁸ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

⁸⁹ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 406.

⁹⁰ el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 115; el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 216, 14, 20, 75; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s.125.

⁹¹ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

⁹² Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

⁹³ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 99a.

me'asî Allah Teâla'nın takdiriyle değildir diye zu'm ederler."⁹⁴ şeklinde tarif eder. Buna göre Kaderiyye aynı konuda birbiriyle zıt düşünen iki farklı fırkanın ismidir. Kötülük dâhil her şeyi Allah'ın yarattığını söyleyenlere Kaderiyye denildiği gibi kişinin fiillerini kendisinin yarattığını, Allah'ın küfür ve günahları takdir etmediğini söyleyenlere de Kaderiyye denilir. Ahterî kendisinin Kaderiyye'nin hangi tanımını kabul ettiği ile ilgili açık bir ifadede bulunmasa da "Kaderiyye, şerrin Allah tarafından yaratıldığını reddetmeleri ve her failin kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu söylemeleri sebebiyle tekfir edilmiştir."⁹⁵ ifadesinden kulun fiillerini kendisinin yarattığını söyleyen Kaderiyye anlamını tercih ettiği anlaşılabilir.

Birçok tasnif geleneğinde ana mezhepler arasında zikredilen Cebriyye de Ahterî'nin konusudur. Ona göre Cebriyye, "*Abdin kat'a tasarrufa kudreti yoktur. Her ne sadır olur ise takdir-i Rabbâniyle olur diye itikat eden taifedir.*"⁹⁶ Yani onlara göre kulun kesin olarak tasarrufu yoktur. Sadır olan her şey Allah'ın takdiri ile olur. Ahterî'nin kaynaklarından Sihâh'ta ise Cebriyye kısaca Kaderiyye'nin zıttı olarak tarif edilir.⁹⁷

Ahterî Kebîr'de Cehmiyye'nin tanımını yapan Ahterî, Cehm b. Safvan'ın mezhebine bağlı olanlara Cehmiyye denildiğini belirttikten sonra onların cennet ve cehennem fânî olduğuna inandıklarını, onlara göre imanın ikrar değil marifet olduğunu belirtir.⁹⁸ Bu konuda daha fazla bilgi vermez.

Ahterî başka bir eserinde Neccâriyye'ye de kısaca değinir. Ahterî Kebîr'de Neccâriyye maddesi bulunmadığı halde Neccâr ve Necâret kelimelerinin tanımı yapılır. Buna göre Neccâr'a "dülger", Necâret'e

⁹⁴ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 455.

⁹⁵ Ahterî, *Câmi'u'l-Mesâil*, vr. 284a.

⁹⁶ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 118.

⁹⁷ el-Cevherî, *es-Sihah*, II, 608.

⁹⁸ Ahterî, *Ahterî Kebir*, s. 120. Eş'arî ve Bağdâdî'nin ayrı bir fırka olarak ele aldığı Cehmiyye, Şehristânî'de Cebriyye'nin bir fırkası olarak ele alınır. Bkz. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 229; el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 156-157; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, ss.85-86.

[Nicâret] ise “dülgerlik” anlamı verilir.⁹⁹ Neccâriyye’ye gelince onlar Allah’ın sıfatlarını nefyederek Kur’an’ın yazıldığı zaman cisim, okunduğu zaman araz olduğuna inanırlar. Bu düşünceleri sebebiyle onların tekfir edilmeleri gereklidir.¹⁰⁰

SONUÇ

Ahterî, XVI. asırda Kütahya’da yaşamış, lûgat, fıkıh ve tarih alanlarında eserler vermiş Osmanlı müderrislerindedir. Eserlerinde bazı İslam mezhepleri hakkında değerlendirmeler yaptığı görülür. Tarih-i Ahterî isimli eserinde Ehl-i beyt üzerinde durmuş, ilk önce Hz. Muhammed hakkında bilgiler vermiş, daha sonra Ehl-i beyt’in diğer üyeleri Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin’den yeri geldikçe bahsetmiştir. Hz. Ali’yi ise dört büyük halifenin konu edildiği bölümde ele almıştır. Yine aynı eserinde Râfızilik hakkında değerlendirmelerde bulunarak onlar hakkında hüküm beyan etmiştir. Tarih eseri olması sebebiyle diğer mezheplerden bahsetmez. Bu sebeple onun diğer mezheplerle ilgili görüşleri *Câmi’u’l-Mesâil* ve *Ahterî Kebir* isimli eserlerinden tespit edilebilmektedir.

Ahterî eserlerinde genel olarak Râfızilik ve onun alt kolu olarak nitelendirdiği mezhepler üzerinde durur. Bu anlayışının şekillenmesinde yaşadığı dönemdeki Osmanlı-Safevî mücadelesi etkili olmuş olabilir. Bu mücadelenin bir ayağında ulema bulunmaktadır. Hamza Sarı Görez, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi gibi âlimlerin vermiş olduğu fetvalar bu dönemde Râfızilik ve Şiilik anlayışının boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Ahterî’nin de döneminin bu hâkim anlayışına sahip olması ve ondan etkilenmesi muhtemeldir. Çünkü görüşleri ile kaynak olarak kullandığı eserlerdeki benzerlik dikkati çekmektedir. Ayrıca Şahkulu ayaklanmasının bazı boyutlarıyla Kütahya’da cereyan etmesi ve Kütahya’da bulunan Ahterî’nin bunu görmüş veya duymuş olma ihtimali Ahterî’nin fikri-

⁹⁹ Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 738.

¹⁰⁰ Ahterî, *Câmi’u’l-Mesâil*, vr. 284a.

yatının oluşumunda Şahkulu ayaklanmasının rolü olabileceğini hatırlatmaktadır.

Ahterî eserlerinde mezhep tasnifi yapmasa da Keysâniyye, Kaderiyye, Şemrahiyye, Hattâbiyye, Mu'tezile, Neccâriyye, Cehmiyye, Cebriyye, Hâricilik gibi mezhepler hakkında bilgiler verir. Ancak mezhep anlatımında ayrıntıya girmeden kısa ve önemli gördüğü bilgileri vermekle yetinir.

Yine Ahterî Kebir isimli sözlüğünde kaynak olarak kullandığı eserlerdeki mezhep isim ve tanımlamalarına mümkün olduğunca sadık kalarak tüm mezhepleri tanıtmak yerine bazı mezhepler hakkında bilgiler verir. Câmî'u'l-Mesâil isimli eserinde bu mezheplerle ilgili tekfiri gerektiren hususlardan önemli gördüklerini zikrederek mezheplerin hak-batıl anlayışı içerisindeki konumunu belirtir. Çünkü dönemin anlayışında genel olarak Ehl-i Sünnet'in karşısında diğer mezheplerin konumlandırıldığı görülür.

Ahterî Mustafa Muslihiddîn'in fakih ve tarihçi olarak tanıtılmasına, lügatı üzerine önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen onun diğer alanlardaki birikimiyle ilgili ayrıntılı çalışmalar azdır. Bu çalışmada onun farklı bir özelliği, mezhepler hakkındaki düşünceleri ele alınmış, bu vesileyle dönemin mezhep, din ve siyaset anlayışına ve bunların birbirine etkisinin bilinmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Dönemin mezhep anlayışın tanımlanması için sadece Hamza Sarı Görez, Kemalpaşazâde, Ebüssuûd Efendi gibi merkezdeki ulemanın görüş ve fetvalarını incelemekle yetinilmemeli Anadolu'daki Ahterî gibi diğer âlimlerin de görüşleri araştırılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

BOA, TT.d, 369, s. 42

BOA, TT.d, 670, s. 169

BOA, TT.d, 670, s. 169.

Kitaplar, Makaleler, Bildiriler

Ahmed Refik [Altınay], *Onaltıncı Asırda Rafızilik ve Bektâşilik*, İstanbul 1931.

-----, "Osmanlı Devrinde Râfızilik ve Bektâşilik", *Dârüfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. 8, sy. 2, Nisan 1932, ss. 21-59.

Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir[Ahterî Kebir]*, (haz. H. Ahmet Kırkılıç-Yusuf Sancak), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

-----, *Câmi'ü'l-Mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Eserler, Kılıçalıpaşa, nu: 339.

-----, *Târih-i Ahterî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nu: 04211-001.

Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.

Atâî, Nev'izâde, *Zeyl-i Şekâik*, I-II, Matbaa-i Âmire, 1269.

Aydınlı, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, Hitit Kitap Yayınevi, Ankara 2008.

Aygen, Mehmet Sadettin, *Afyonkarahisarlı Alim ve Lügâtçi Muslihiddin Mustafa Bin Şemsettin Karahisari Ahterî*, Türkeli Matbaası, Afyon 1981.

Bağdâdî, Abdülkadir, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 2014.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, I-II, Beyrut 1955.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah: Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhü'l-Arabiyye*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), III. Baskı, I-VI, Beyrut 1399/1979.

- Dalkıran, Sayın, “İran Safevî Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 18, Erzurum 2002, ss. 56-102.
- Demir, Celal, “Afyonkarahisarlı Bilim Adamı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisarî ve Eserleri”, *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (13-14 Nisan 2000), (haz. Mehmet Sarlık), Afyon 2000, ss. 466-474.
- Dündar, Ayşe Nur Sır, “Ahterî-i Kebîr’in Türk Sözlük Bilimine Katkıları (I)”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2014, y. 2, sy.4, ss. 139-160.
- Düzdağ, Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul 1998.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı yayınevi, İstanbul 2005.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Devlet Matbaası, I-X, İstanbul 1935.
- Güler, Kadir, “Kütahyalı Firâki ve Bilinmeyen Şiirleri”, *Turkish Studies*, 5/1, 2010, ss. 1037-1066.
- Güneş, Mustafa, “Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebîr Adlı Sözlüğü Üzerine”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014, ss. 33-38.
- Hamza Sarı Görez, *Fetvâ*, TSMK, (orijinal: 12077), (tashih edilmiş olanlar: 6401, 5960)
- Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, Mart 1979.
- Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemu'l-Mahtûtâti'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anatoli*, yy, ty, I-III, ss. 1549-1550.

Kâtip Çelebi, Mûsâ b. Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (thk. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge), I-II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessetü'r-Risâle, I-IV, Beyrut 1993.

Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed, *Risâle fî Beyâni Fırakı'd-Dâle*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 4711/4, vr. 15a-16a.

-----, *Risâle fî Tekfîri's-Şîa*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu: 4103/3, vr. 37b-38a.

-----, *Hamsü Resâil fî'l-Fırak ve'l-Mezâhib*, (thk. Seyit Bahcivan), Kahire: Dâru's-Selâm, 2005.

Kılıç, Hulusi, "Ahterî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, ss. 184-185.

Koca, Ferhat, "el-Fetâvat-Tatarhâniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, Ankara 1995, ss. 446-447.

Kummî/Nevbahti, *Şü Fırkalar: Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şîa*, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004.

Kutlu, Sönmez, "Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi, Ya da Metadoksi", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 577-606.

Macit, Abdulkadir, Ahterî Muslihiddin Mustafa Karahisârî'nin "Târih"i ve Bu Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c.1, sy. 2, s. 246-267.

Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, (thk. Muhammed Zahid el-Kevserî), Kahire 2007.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Seyit Ali Kahraman, I-VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

- Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihiçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar)”, *Bellekten*, LXVI/246, (Ağustos 2002), ss. 503-516.
- , “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmi Araştırmalar*, c.4, s.3, Temmuz 1990, ss. 190-194.
- Onat, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 559-575.
- Özel, Ahmet, “Bezzâzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, Ankara 1992, ss. 113-114.
- Sağır, Gıyas, “Ahterî Mustafa Efendi”, *Türklük Dergisi*, İstanbul 1939, s. 110-112.
- Sarıkaya, M. Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*, İstanbul 2003.
- , Anadolu Aleviliğinin Oluşumu, Ekev Akademi Dergisi c. 1 sy. 1 (Kasım 1997), ss 81-96.
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik-Bektâşilik*, Ankara 2002.
- , “XVI. Asırda Safevîler’in Anadolu’daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler 07-09 Nisan/April 1999*, (haz. Bayram Ürekli, Ruhi Özcan), Konya 2000, ss.183-197.
- Solakzade, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Târih-i Solakzâde*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bâyezîd Dönemine ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

- Şehristânî, Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), I-II, Dârül'-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- , *Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi (el-Milel ve'n-Nihal)*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Şemseddin Sâmi, *Kamûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, I-IV, İstanbul 1306.
- Taş, Abdullah Erdem, "Ahteri Dönemi Kütahya'sında İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi", *Ahteri ve Dönemi Sempozyumu (7-9 Kasım 2013)*, Yayınlanmamış Bildiri, s. 23-29.
- Teber, Ömer Faruk, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (ed. Halil İbrahim Bulut), Sakarya 2010, ss. 69-80.
- , *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklaşması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi), 2005.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/3 (Aralık 1967), ss. 34-39;
- , "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/4 (Ocak 1968), ss. 54-59.
- Türkan, Ahmet, "Ahteri'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık Hakkındaki Görüşleri ve Ahteri-i Kebîr Sözlüğünde Bu Dinlerle İlgili Geçen Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (40), 2014, 241-252.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932.